

suggestion, but by its origin, the moment of its appearance in the communicative act, compliance with the requirements, namely: 1) legality; 2) ethics, in particular: a) a manipulative leading question is inadmissible, which invariably prompts the addressee to provide the information desired by the addressee or to behave in accordance with his interests (make a decision, etc.); b) it is necessary to evaluate and take into account which social values the addressee will give priority to as a result of asking him a leading question (that is, the addressee must compare the purpose and objectives of criminal proceedings with familiar social values: family, family relations, etc.); c) that the information obtained as a result of the leading question (confession of guilt, positive reaction to involvement in a criminal offense or awareness of it, etc.) should not be considered (evaluated) as the only evidence of guilt, that is, that this information should be confirmed by other evidence as well; d) the question does not contain wording in an aggressive manner; e) a situation will not be created in which the addressee, by asking a question, directly or veiledly encourages the addressee to consider existing facts that have not yet been established in reality or are considered to exist based on information that has already been refuted; e) a situation will not be created in which the addressee, in the basis of the question, directly or veiledly operates with evidence that was previously recognized as inadmissible by the court; f) a situation will not be created in which the addressee, with a leading question, introduces a topic (idea) for discussion that was not previously the subject of direct questioning; g) a situation will not be created in which the addressee prompts the addressee to make an evaluative judgment with a leading question, etc.

Key words: suggestion, structure of questions, admissibility requirements, investigative actions, evidence, criminal case.

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.24>
УДК 347.424

Вікторія Михайлівна Зінухова
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри цивільного,
адміністративного та фінансового права

*Інститут економіки та права
Класичного приватного університету*

ЩОДО СУТНОСТІ ОБСТАВИН НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено аналізу форс-мажорних обставин (обставини непереборної сили) – як надзвичайних та невідворотних обставин, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків, згідно із законодавчими та іншими нормативними актами. А також особливостей їх засвідчення та реалізації під час дії воєнного стану у нашій державі.

Ключові слова: *випадок, воєнний стан, договір, зобов'язання, істотна зміна обставин, контракт, неможливість виконання, непереборна сила, угода, форс-мажор.*

Постановка проблеми. Проаналізовано низку положень з досліджуваної теми. Виходили зі стану про те, що форс-мажор або непереборна сила є загальною підставою для звільнення від цивільно-правової відповідальності як договірної, так і недоговірної. В роботі ми розглянули обставини настання відповідальності у випадках порушення недоговірних зобов'язань в умовах воєнного стану. А також, встановили особливості законодавчих вимог для визнання певних обставин непереборної сили. Визначили наслідки застосування таких обставин, інші особливості. А також сформулювали висновки про те, що навіть за умов дії воєнного стану, форс-мажор не є автоматичною підставою для звільнення від виконання зобов'язань за договірними відносинами та від зобов'язання відшкодування шкоди у недоговірних зобов'язаннях тощо.

Актуальність обраної теми пов'язана з тим, що у зв'язку з воєнним станом у країні та задля врегулювання питань наслідків невиконання договорів за фактом встановлення обставин непереборної сили (форс-мажор, випадок, ризик, неможливість виконання, істотна зміна обставин тощо) у зв'язку з тимчасовою окупацією територій України (діють положення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України») [1].

З огляду на зазначене та значення, яке мають наслідки невиконання зобов'язань і не відшкодування шкоди, спонукають необхідність дослідження цих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі сторони проблеми форс-мажору та суміжних понять, питання відповідальності та звільнення від неї тощо знайшли відображення в роботах наступних науковців та вчених: Б. С. Антімонов, Б. О. Асріян, О. П. Архіпов, С. Б. Богоявленський, О. Г. Братель, М. К. Бункіна, А. Ю. Буркова, І. В. Бурлак, О. В. Дмитрієв, Ю. В. Дюжев, О. Н. Захаров, О. С. Іоффе, Е. М. Кондратьєв, І. Ю. Красько, І. І. Лукашук, Д. Ляпін, М. С. Малєїн, В. П. Маслов, Г. К. Матвеев, О. О. Мельник, І. С. Продаєвич, В. Л. Рабінович, В. К. Райхер, О. М. Семенов, Д. В. Скринька, О. В. Церковна та інших. Їхні праці заклали фундамент майбутніх предметних досліджень обставин непереборної сили під час воєнного стану. Разом із тим, слід зазначити, що комплексний підхід до дослідження даної проблематики в сучасних реаліях практично відсутній. Наразі немає системних прикладних досліджень в умовах дії воєнного стану. Питання, які стосуються форс-мажору, однобокі. Та, частіше за все, у наукових дослідженнях розкривають або історичні аспекти формування категорії «форс-мажор» чи надається тільки характеристика окремих видів форс-мажору, та не аналізуються питання проблеми визнання певних життєвих обставин форс-мажором й наслідків дії цих обставин. Не має чіткого визначення місця категорії «форс-мажор» у понятійному апараті цивільного права та законодавства України. На сьогодні, не

встановлено особливості форс-мажору (як підстави звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання) тощо. Відсутнє розмежування форс-мажору та суміжних правових явищ (випадок, ризик, неможливість виконання, істотна зміна обставин).

Метою дослідження є здійснення аналізу понять «форс-мажор» та «непереборна сила», ознак і особливостей таких понять та питання можливості їх отождолення, визначення випадків, які не вважаються форс-мажором у судовій практиці, незважаючи на наявні надзвичайні обставини під час воєнного стану.

Отримані наукові результати. 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України Указом України №64/2022 введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб. Указом України від 14 березня 2022 року №133/2022 строк дії воєнного стану в Україні продовжено з 05 годин 30 хвилин 26 березня 2022 року строком на 30 діб [2].

Згідно Указу Президента України від 17 травня 2022 року №341/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», продовжено строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 25 травня 2022 року строком на 90 діб, який затверджений Законом України «Про затвердження Указу Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 22 травня 2022 року №2263-IX [3].

Указом Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні «від 12 серпня 2022 року №7664, затвердженим Законом України «Про затвердження Указом Президента України «Про продовження строку дії, воєнного стану в Україні» від 15 серпня 2022 року № 2500-IX, який набрав чинності 17 серпня 2022 року, продовжено строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 23 серпня 2022 року строком на 90 діб [4].

Далі воєнний стан в Україні продовжено до 19 лютого 2023 року. Відповідний Закон від 16 листопада 2022 року №2738-IX набрав чинності 18 листопада 2022 року. Законом затверджено Указ Президента України від 07 листопада 2022 року №757/2022 «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», яким передбачено, що у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Закону України «Про правовий режим воєнного стану на часткову зміну статті 1 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затвердженого Законом України від 24 лютого 2022 року №2102-IX (зі змінами) – продовжити строк дії воєнного стану в Україні з 05 години 30 хвилин 21 листопада 2022 року строком на 90 діб [5].

Станом на теперішній час Верховна Рада України ухвалила закони про затвердження указів Президента щодо продовження строку дії воєнного стану в Україні ще на 90 діб – до 20 травня 2023 року.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану», визначає воєнний стан – як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки

державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6].

На шляху реалізації вищезазначеного Закону України, військовим командуванням, разом із Міністерством внутрішніх справ України, іншими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, було видано Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» [7] де зазначено, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 – 34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України [8], а також вводяться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану [7], які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [6].

Форс-мажорними обставинами (обставинами непереборної сили) є надзвичайні та невідворотні обставини, що об'єктивно унеможливають виконання зобов'язань, передбачених умовами договору (контракту, угоди тощо), обов'язків, згідно із законодавчими та іншими нормативними актами, а саме: загроза війни, збройний конфлікт та ситуації, що з ним пов'язані (включаючи, але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, ембарго, діями іноземного ворога): загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безладу, вторгнення, блокада, революція, заколот, повстання, масові заворушення, введення комендантської години, карантину, встановленого Кабінетом Міністрів, експропріація, примусове вилучення, захоплення підприємств, реквізиція, громадська демонстрація, страйк, аварія, протиправні дії третіх осіб, пожежа, вибухи, тривалі перерви в роботі транспорту, регламентовані положеннями відповідних рішень або актами державних органів влади, закриття морських проток, заборона (обмеження) експорту/імпорту тощо, а також обставини, викликані винятковими погодними умовами чи стихійним лихом – епідемія, сильний шторм, циклон, ураган, торнадо, буревій, повінь, нагромадження снігу, ожеледь, град, заморозки, замерзання моря, проток, портів, перевалів, землетрус, блискавка, пожежа, посуха, просідання і зсув ґрунту, інші стихійні лиха, тощо (ч. 2 ст. 14-1 Закону України «Про торгово-промислові палати України») [9].

Зокрема, немає обмежень доказів щодо існування обставин форс-мажору щодо порушення невиконання зобов'язань – це може доводитися будь-якими відповідними доказами (Постанова Верховного Суду у справі №912/3323/20 від 21 липня 2021 року) [10].

З 24 лютого 2022 року форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили; тобто, обставини, внаслідок настання яких умови договору не можуть бути виконані) до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору, окремим податковим та/чи іншим зобов'язанням/зобов'язком, виконання яких(-го) стало згідно з умовами договору, контракту, угоди, законодавчих чи інших нормативних актів і виконання відповідно яких(-го) стало неможливим у встановлений термін внаслідок настання таких форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили). Відповідно до листа Торгово-промислової палати України від 28 лютого 2022 року №2024/02.0-7.1, війна в Україні належить до форс-мажорних обставин. І він масово використовується сторонами правочинів у якості підтвердження правомірності невиконання ними своїх зобов'язань [11].

Під час підписання господарських договорів, розділ «форс-мажорні обставини» є неухильним. Обставини непереборної сили засвідчуються сертифікатом Торгово-промислової палати України. Проте, своїм Листом від 28.02.2022 року № 2024/02.0-7.1 Торгово-промислова палата України засвідчила форс-мажорні обставини – як військову агресію російської федерації проти України, що стало підставою запровадження воєнного стану, та підтвердила, що зазначені обставини з 24 лютого 2022 року до їх офіційного закінчення є надзвичайними, невідворотними та об'єктивними обставинами для суб'єктів господарської діяльності та/або фізичних осіб по договору. Тобто, у таких випадках сертифікат не видається, а підставою для звільнення від сплати штрафних санкцій у наслідок настання форс-мажорних обставин за договором є вищевказаний Лист Торгово-промислової палати України [12].

У ч. 1 ст.141 Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» зазначено: «Торгово-промислова палата України та уповноважені нею регіональні торгово-промислові палати засвідчують форс-мажорні обставини (обставини непереборної сили) та видають сертифікат про такі обставини протягом 7 днів з дня звернення суб'єкта господарської діяльності за собівартістю» [9]. На практиці, більшість форс-мажорних застережень у договорах містять вимогу про належне підтвердження настання для сторони форс-мажорних обставин шляхом надання іншій стороні відповідного сертифікату Торгово-промислової палати. А вищезазначений Лист не дорівнює сертифікату та не є документом, який був виданий за зверненням відповідного суб'єкта, для якого настали певні форс-мажорні обставини [13].

Стаття 77 Господарського процесуального кодексу України встановлює критерії допустимості доказів для цілей господарського судочинства. Так, її ч.1 визначає, що обставини, які відповідно до законодавства повинні бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватися іншими засобами доказування. Дивлячись на те, що лист Торгово-промислової палати не є достатнім і допустимим доказом настання для конкретної особи форс-мажорних обставин – ні для цілей повідомлення іншої сторони згідно з договором, ні для доказування в судовому провадженні [14].

Така практика вже існує з часів початку дій у зонах АТО та ООС з 2014 року, введення воєнного стану 2018 року та пандемії коронавірусної

інфекції з 2020 року. Хоча за весь цей час Торгово-промислова палата України подібних листів не видавала.

Так, у постанові Касаційного господарського суду від 01.06.2021 року у справі № 910/9258/20 суд послався на раніше сформульований у цілій низці своїх постанов висновок, відповідно до якого: засвідчення дії непереборної сили шляхом видачі сертифікату про форс-мажорні обставини покладено на Торгово-промислову палату України та уповноважені нею регіональні Торгово-промислові палати; форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і при їх виникненні сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості виконання зобов'язання, повинна довести наявність таких обставин не тільки самих по собі, але й те, що ці обставини були форс-мажорними саме для конкретного випадку виконання зобов'язання; доведення наявності непереборної сили покладається на особу, яка порушила зобов'язання – саме вона має подавати відповідні докази в разі виникнення спору. Навіть у разі наявності сертифікату Торгово-промислової палати про форс-мажор суд оцінюватиме цей доказ у сукупності з іншими [15].

Вже після початку повномасштабної російської збройної агресії проти України Касаційний господарський суд України у постанові від 14.06.2022 року у справі № 922/2394/21 підтвердив: «форс-мажорні обставини не мають преюдиційного характеру, і при їх виникненні сторона, яка посилається на них як на підставу неможливості належного виконання зобов'язання, повинна довести їх наявність не тільки самих по собі, але і те, що вони були форс-мажорними саме для даного конкретного випадку». Таким чином, при розгляді форс-мажорних спорів суди виходять з того, що підтвердженням існування форс-мажорних обставин є відповідний сертифікат Торгово-промислової палати України чи уповноваженої нею регіональної Торгово-промислової палати. Суди звертають увагу на наявність чи відсутність обставин форс-мажору саме для конкретного випадку виконання господарського зобов'язання, безвідносно до змісту Листа Торгово-промислової палати [16].

За законодавством України дія форс-мажорних обставин не звільняє сторону від обов'язку за договором, а лише є легітимною підставою відстрочити виконання такого обов'язку до закінчення їх дії та не понести відповідальності за таке прострочення (у вигляді штрафних санкцій). Факт проведення бойових дій чи запровадження обмежень воєнного часу не звільняє сторону від відповідальності, якщо такі обставини прямо не перешкоджають особі фізично чи юридично виконати конкретний обов'язок за договором. Настання форс-мажорних обставин не є підставою для невиконання стороною зобов'язання, строк виконання якого сплив до дати настання таких обставин, а також для звільнення сторони від відповідальності в такому випадку. Несвоєчасне та/або неналежне повідомлення стороною іншої сторони про дію форс-мажору в порядку, визначеному договором між ними, виключає можливість посилання стороною на форс-мажорні обставини, як на підставу невиконання нею зобов'язань [13].

Висновки дослідження. Підводячи підсумок, хотілось би зазначити, що навіть за умов дії воєнного стану, форс-мажор не є автоматичною підставою для звільнення від виконання зобов'язань за договірними

відносинами та від зобов'язання відшкодування шкоди у недоговірних зобов'язаннях. Стороною договору має бути підтверджено не тільки факт настання форс-мажорних обставин, а також і їхню здатність впливати на реальну можливість виконання зобов'язання. І хоча лист Торгово-промислової палати відносить факт війни до форс-мажорних обставин, однак самого цього факту недостатньо для встановлення правомірності невиконання особою зобов'язань внаслідок дії таких обставин – законом передбачений конкретний спосіб підтвердження форс-мажору шляхом отримання відповідного сертифікату Торгово-промислової палати України. В свою чергу, в судовій практиці (не маючи преюдиціального характеру) він розглядається та оцінюється на рівні зі всіма іншими доказами.

Перелік посилань

1. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
2. Указ Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». Президент України Володимир Зеленський Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
3. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 17 травня 2022 року №341/2022. Президент України Володимир Зеленський Офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3412022-42617>
4. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 12 серпня 2022 року №7664. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#Text>
5. Про продовження строку дії воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 07 листопада 2022 року №757/2022. Верховна Рада України. Законодавство України. URL :

References

1. Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine» dated April 15, 2014 No. 1207-VII. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (in Ukrainian).
2. Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 «On the introduction of martial law in Ukraine». President of Ukraine Volodymyr Zelenskyy Official online representation. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (in Ukrainian).
3. Decree of the President of Ukraine dated May 17, 2022 No. 341/2022 «On extending the period of martial law in Ukraine». President of Ukraine Volodymyr Zelensky Official Online representation. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/3412022-42617> (in Ukrainian).
4. Decree of the President of Ukraine «On extending the period of martial law in Ukraine» dated August 12, 2022 No. 7664. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#Text> (in Ukrainian).
5. Decree of the President of Ukraine «On extending the period of martial law in Ukraine» dated November 7, 2022 No. 757/2022. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757/2022#Text>

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

7. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року №2102-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

8. Конституція України від 13 квітня 2012 року №9627-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

9. Закон України Про торгово-промислові палати України від 2 грудня 1997 року № 671/97-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text>

10. Постанова Верховного Суду у справі №912/3323/20 від 21 липня 2021 року. LIGA 360. VERDICTUM. URL: : <https://verdictum.ligazakon.net/document/99277353>

11. Лист Торгово-промислової палати України від 28 лютого 2022 року №2024/02.0-7.1. LIGA 360. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36779>

12. Бутіна М. Форс-мажор під час війни. Договірні відносини. Актуальна добірка матеріалів від експертів LIGA ZAKON. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/214071_fors-mazhor-pd-chas-vyni

13. Антонов Р. Війна як форс-мажор. Закон і Бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/153770.html>

14. Господарський процесуальний кодекс України 6 листопада 1991 року № 1798-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/757/2022#Text> (in Ukrainian).

6. Law of Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» dated May 12, 2015 No. 389-VIII. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (in Ukrainian).

7. Decree of the President of Ukraine «On the introduction of martial law in Ukraine» dated February 24, 2022 No. 2102-IX. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (in Ukrainian).

8. Constitution of Ukraine dated April 13, 2012 No. 9627-VIII. Official website of the Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (in Ukrainian)

9. Law of Ukraine On Chambers of Commerce and Industry of Ukraine dated December 2, 1997 No. 671/97-VR. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#Text> (in Ukrainian).

10. Resolution of the Supreme Court in case No. 912/3323/20 as of July 21, 2021. LIGA 360. VERDICTUM. Retrieved from: <https://verdictum.ligazakon.net/document/99277353> (in Ukrainian).

11. Letter of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine dated February 28, 2022 No. 2024/02.0-7.1. LIGA 360. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36779> (in Ukrainian).

12. Butina, M. Force majeure during the war. Contractual relations. Current selection of materials from LIGA ZAKON experts. Retrieved from: https://biz.ligazakon.net/analytics/214071_fors-mazhor-pd-chas-vyni (in Ukrainian).

13. Antonov, R. War as force majeure. Law and Business. Retrieved from: <https://zib.com.ua/ua/153770.html> (in Ukrainian).

14. Economic Procedure Code of Ukraine of November 6, 1991 No. 1798-XII. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (in Ukrainian).

15. Постанова Касаційного господарського Суду від 01.06.2021 у справі № 910/9258/20. LIGA 360. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/97350258?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&ga=2.79670484.1788530133.1650487927-153270411.1650315275

16. Постанова Касаційного господарського суду України про стягнення коштів від 14.06.2022 року у справі № 922/2394/21. Верховна Рада України. Законодавство України. URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104788391&red=100003a38262a1ccee445a0c5496bac2836e99&d=5>

15. Resolution of the Commercial Court of Cassation dated June 1, 2021 in case No. 910/9258/20. LIGA 360. Retrieved from: https://verdictum.ligazakon.net/document/97350258?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&ga=2.79670484.1788530133.1650487927-153270411.1650315275 (in Ukrainian).

16. Decision of the Cassation Economic Court of Ukraine on withholding funds dated June 14, 2022 in case No. 922/2394/21. Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. Retrieved from: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104788391&red=100003a38262a1ccee445a0c5496bac2836e99&d=5> (in Ukrainian).

CONCERNING THE NATURE OF FORCE MAJEURE CIRCUMSTANCES DURING MARTIAL LAW

V. Zinukhova

The article analyzes a number of provisions on the researched topic. It was assumed that force majeure or force majeure is a general basis for exemption from civil liability, both contractual and non-contractual. In the work, we considered the circumstances of liability in cases of violation of non-contractual obligations under martial law. Also, specifics of the legislative requirements for recognition of certain circumstances of force majeure have been established. The consequences of the application of such circumstances and other features were determined. And they also formulated the conclusions that even under the conditions of martial law, force majeure is not an automatic basis for exemption from the fulfilment of obligations under contractual relations and from the obligation to indemnify damages in non-contractual obligations, etc.

It is noted that a comprehensive approach to the study of this problem in modern realities is practically absent and has no systematic applied research in the conditions of martial law. Issues related to force majeure are one-sided. But, more often than not, in scientific studies, either the historical aspects of the formation of the «force majeure» category are revealed, or only the characteristics of certain types of force majeure are provided, and the problem of recognizing certain life circumstances as force majeure and the consequences of these circumstances are not analyzed. There is no clear definition of the place of the category «force majeure» in the conceptual apparatus of civil law and legislation of Ukraine. To date, the specifics of force majeure (as grounds for exemption from liability for breach of obligation), etc., have not been established. There is no distinction between force majeure and related legal phenomena (accident, risk, impossibility of performance, significant change of circumstances).

The purpose of the study is to analyze the concepts of «force majeure» and «insurmountable force», the signs and characteristics of such concepts and the question of the possibility of their identification, the determination of cases that are

not considered force majeure in judicial practice, despite the existing extraordinary circumstances during martial law.

In summary, we note that even under the conditions of martial law, force majeure is not an automatic basis for exemption from the fulfilment of obligations under contractual relations and from the obligation to compensate for damage in non-contractual obligations. The party to the contract must confirm not only the fact of the occurrence of force majeure circumstances but also their ability to influence the real possibility of fulfilling the obligation. Although the letter of the Chamber of Commerce attributes the fact of war to force majeure. However, this fact alone is not enough to establish the legality of a person's failure to fulfil obligations due to such circumstances – the law provides for a specific method of confirming force majeure by obtaining a corresponding certificate from the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine. In turn, in court practice (not having a prejudicial character) it is considered and evaluated on a par with all other evidence.

Key words: cases, martial law, treaty, commitment, substantial change of circumstances (hardship), the contract, impossibility of performance, irresistible force, agreement, force majeure.

DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.25>
УДК 343.13

Олександр Васильович Маленко
кандидат юридичних наук, адвокат, керуючий партнер

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2098-0363>
E-mail: oleksandr.malenko@interlegum.com.ua

Адвокатське об'єднання «Юридична компанія «INTERLEGUM»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ОБВИНУВАЧЕНОГО В КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОВАДЖЕННЯХ ЗА УЧАСТІ КОНФІДЕНТІВ
(В ЧАСТИНІ ПОРЯДКУ ЗАЛУЧЕННЯ КОНФІДЕНТА
УПОВНОВАЖЕНИМ СУБ'ЄКТОМ)**

В статті розглядається проблематика порядку залучення слідчим особи до конфіденційного співробітництва та проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування корупційних кримінальних проваджень та його вплив на допустимість доказів. На основі вивчення судової практики Вищого антикорупційного суду зроблено висновок про значне різноманіття у підходах до відповідної процедури. Автором запропоновано власний алгоритм залучення конфідента до кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальний процес, негласні слідчі (розшукові) дії, використання конфіденційного співробітництва, конфідент, реалізація права на захист.